

OBJEKTIVNI I SUBJEKTIVNI ČIMBENICI IDENTIFIKACIJE SA ZAJEDNICOM

Jasna Čapo Žmegač
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Ulica kralja Zvonimira 17

UDK 39.001
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 20. III. 1997.

U skladu s hipotezama izloženim u prvome dijelu teksta iznosi se određeno čitanje starije etnografske građe o društvenim odnosima. Ta je građa polazište za upoznavanje nastajanja osjećaja pripadnosti određenoj skupini, odnosno identifikacije s užom i/ili širom zajednicom. Razlažu se objektivni i subjektivni čimbenici pri stvaranju zajednica. Članak završava raspravom o odnosima različitih razina pri nastajanju zajednica.

TEORIJSKA RAZMATRANJA

Polazeći od starijih etnografskih zapisa o društvenim pojavama, u tekstu se govori o značajnim društvenim zajednicama u ruralnoj sredini na početku XX. stoljeća te se istražuju njihovi konstitutivni elementi i procesi nastajanja. Prema rječničkoj definiciji zajednica je društvena skupina čiji članovi žive zajedno ili imaju zajednička dobra i interese. Etnolozi su se dugo bavili zajednicama kao skupinama koje zajedno žive, a s otvaranjem industrijskome i urbanome svijetu i sa zajednicama određenima u drugome dijelu definicije. Pojam zajednice je, dakle, na određeni način temeljni okvir etnološkoga postupka (Bianquis-Gasser, 1995:7).

Građa na kojoj zasnivam tumačenja uglavnom potječe iz objavljenih monografija nastalih na osnovi Radićeva upitnika *Osnove za sabiranje i*

proučavanje građe o narodnom životu (1897¹). Analiza podataka upućuje na nekoliko osnovnih, no nikako jedinih društvenih prostora unutar kojih je bio organiziran (društveni) život na selu potkraj XIX. i na početku XX. stoljeća: seosku četvrt, selo i župu. Na tim se prostorima zbivao zajednički život te intenzivni i raznoliki društveni odnosi. Kao prostori svakidašnjeg života oni su predstavljali temeljne lokalne zajednice.

Interpretacija se zasniva u prvome redu na analizi podataka o društvenim odnosima i mrežama društvenosti. Time se nastoji izbjeći zamka koju sadrži čest etnološki postupak koji radi istraživanja raspona društvenih mreža polazi od proučavanja određenog unaprijed zadanog prostora najčešće definiranog granicama naselja (sela). Kritičari toga postupka tvrde da se njime postulira kako je lokalna skupina u sebe zatvoreni svijet. Istodobno takav postupak prejednicira doseg društvenih veza proizvoljno ih prekidajući na granicama lokalne skupine (naselja). Drugim riječima, taj postupak a priori određuje selo (naselje) kao temeljnu društvenu zajednicu (usp. Bromberger, 1984; Chiva, 1992). Christian Bromberger je pokazao da je primjena toga postupka opovrgla vlastiti postulat: terenskim se istraživanjima ustanovilo kako selo ne oblikuje homogeni društveni prostor te da prostori društvene pripadnosti mogu nastati i izvan njega.

Budući da se monografije nastale prema *Osnovi* ne ograničavaju na opis kulture i života jednoga mjesta, one ne prejedniciraju granice lokalnih društvenih zajednica. Prostor opisa se određivao od primjera do primjera prema Radićevoj preporuci kako bi ga bilo najbolje odrediti prema prostorima istoga govora i nošnje. Veća župa ili manje susjedne župe činile su mu se najboljim okvirima za analizu (Radić 1936:68-69):

Kad se kaže kraj, misli se prostor ili zemljište, na kojem narod živi, a to zemljište ili 1. ima posebno ime (Posavina, Podravina), ili se 2. na tom prostoru posve jednako govori, ili se 3. u tom kraju narod jednako nosi, ili 4. spada pod jednu župu (parokiju). Najzgodnije će biti, ako se kraj odabere po nošnji, ili po župi, pa da se uzmu i dvije i tri susjedne župe ujedno, ako su male. Po župama će zato biti zgodno opisivati krajeve, što je župna crkva obično od starine jedino mjesto, gdje se je narod iz izokolnih sela sastajao, motrio susjednu nošnju, uopće dolazio u dodir sa susjednim svijetom.

Premda društvene mreže mogu izlaziti izvan geografskoga prostora naselja (sela), ne može se podcijeniti značaj naselja kao organizacijske osi društvenoga života u hrvatskoj ruralnoj sredini na početku XX. stoljeća. Ovisno o društvenoj mreži koja se istražuje značenje naselja kao osnovnoga društvenog prostora može biti slabije ili jače naglašeno: područje unutar kojega se sklapao

---

¹ Prilog posvećujem stotoj obljetnici toga važnog izdanja.

brak upućuje na selo ili na župu kao važnu društvenu zajednicu, gospodarska ispomoć govori, pak, o važnosti susjedstva i slično. Općenitije, *lokalni*, a ne seoski prostor djeluje kao pozadina različitim društvenim aktivnostima koje se mogu upisati u njegov manji ili veći dio. Lokalni prostor ne duguje taj potencijal svojim intrinzičnim osobinama, nego tome što je u ruralnome svijetu društveni prostor *par excellence*. To je prostor života, koji se rijetko napušta ili ga napuštaju samo određene kategorije ljudi; za većinu ljudi to je prostor u kojemu su se rodili, živjeli i u kojemu će umrijeti. Razumljivo je kako taj prostor rađa osjećaj zajedništva i pripadnosti.

Zajednice nastaju i izvan lokalnoga društvenog prostora, izvan dosega neposrednih društvenih odnosa. Između ostalih seoska je sredina poznavala i zajednice utemeljene na religijskoj pripadnosti, na svijesti o određenoj društvenopovijesnoj specifičnosti te na etničkoj pripadnosti. Za pronalaženje takvih zajednica, međutim, potrebno je istražiti subjektivne čimbenike².

Proučavanje zajednica ne može se svesti na analizu objektivnih čimbenika kao što su mreže društvenih odnosa ili kulturne i povijesne sličnosti. Francuski etnolog Patrick Le Guirriec postavio je pitanje o sociološkoj pertinentnosti pojma zajednice ako ona ne proizlazi iz življenja i percepcije stanovnika za koje se veže (1983). Isto se pitanje postavlja pri etnološkim istraživanjima. Ako se Le Guirriecov postulat da zajednice postoje samo kad ih sami društveni sudionici uočavaju prihvatiti kao temeljni heuristični princip, tada će za određivanje njihovih granica valjati ispitati predodžbe stanovnika pojedinih užih ili širih lokaliteta o sebi i o drugima.

Drugim riječima, polazište jest da se zajednica očituje u iskazima (diskursu) društvenih sudionika koji je konstruiraju na temelju zajedničkih elemenata koje skupina stanovnika ima ili vjeruje da ima. Na postojanje zajednice upućuje i govor članova drugih zajednica: predodžba skupine o sebi odraz je predodžbe o drugim skupinama s kojima zajednica dolazi u dodir i s kojima se uspoređuje; samopredodžba zajednice sadrži sliku o sebi koja je često u suprotnosti sa slikom o drugima. Iz toga motrišta proizlazi da se granice zajednice mogu iznaći pomoću iskaza stanovnika: zajednica počiva na osjećaju pripadnosti određenoj skupini koji je utemeljen na stvarnim ili zamišljenim diferencijalnim obilježjima prema susjednim zajednicama te na slici koju skupina ima o sebi i o drugima. Zadaća je etnologa da rekonstruira zajednice pripadanja na temelju predodžaba koje o njima imaju ljudi.

Za proučavanje zajednica potrebna je, dakle, dvostruka analitička shema: jedna obuhvaća objektivne osobine koje se ponekad nazivaju *indikatorima*, a čija rasprostranjenost omogućuje da se objektivno odrede granice društvene zajednice; druga obuhvaća subjektivne crte ili *markere*, tj. osobine koje

---

² Ovaj se tekst oslanja na prethodno teorijsko izlaganje o razlikovanju analitičkih razina istraživanja identiteta društvenih zajednica (Čapo Žmegač, 1994:12-14). U kraćoj verziji objavljen je na francuskom jeziku (Čapo Žmegač, 1995).

društveni sudionici prepoznaju i rabe radi razlikovanja - one opisuju granice zajednica subjektivno (Dufour i Schippers, 1987; Dufour i Schippers, 1993; Bozon i Thiesse, 1986).

U praktično neograničenome nizu objektivnih čimbenika (Dufour i Schippers, 1993), ograničila sam se na istraživanje društvenih mreža na lokalnoj razini, onih koje nastaju pri upravljanju mjestom, pri sklapanju braka, gospodarskim razmjenama te prazničnim i religijskim događanjima. Subjektivne osobine na koje upućuje korištena građa, tzv. *markeri* pripadaju dvjema vrstama: jedni se oslanjaju na objektivna obilježja (nošnja, način govora, religijska pripadnost, društvenopovijesne razlike i slično); drugi su lišeni objektivnih temelja i počivaju na želji skupine da bude drukčija i da se razlikuje, želji koja je, čini se, prisutna čak i u odnosima sa susjednim, kulturno sličnim, naseljima između kojih obično postoji mnoštvo različitih kontakata. Izražavanje pripadnosti vlastitoj skupini, a s time i razlike prema drugim skupinama može se svesti na jednostavan ni sa čime potkrijepljen iskaz: "kod nas je ljepše". *Markeri* bez objektivnih temelja često su stereotipi ili vrijednosne prosudbe koje skupine stvaraju jedne o drugima. Činjenica da stereotipi sami po sebi nisu ni istiniti ni lažni te da ih se ne uzima (o)zbiljno objašnjava zašto se određena izreka koja se koristi stereotipom može primijeniti sad na jednu, sad na drugu skupinu da bi se stigmatizirala: njezina istinitost i cilj nisu u njezinu sadržaju, nego u odnosima između parova zajednica koje izražava (Dufour i Schippers, 1987).

Istraživači se slažu s potrebom razlikovanja između razina nastajanja i konstrukcije zajednica. Na lokalnoj razini, na kojoj su etnologu oruđa analize poznatija, različiti društveni čimbenici pridonose nastajanju zajednica. Na toj razini gdje su društveni odnosi (gospodarski, bračni, blagdanski, simbolični itd.) intenzivni i česti, može se pretpostaviti da pripadanje zajednici proizlazi iznutra. Složivši se sa švicarskim etnologom Georgom Kreisom, mogli bismo reći da zahvaljujući mnogobrojnim interakcijama koje održavaju, svi stanovnici sudjeluju u formiranju zajednice (1992:784).

Nasuprot tome, zajednice koje nastaju na nadlokalnim razinama utemeljujući se u specifičnoj povijesti ili kulturi ili u nekom zajedničkom elementu (religija ili etnicitet), obuhvaćaju veći broj osoba koje znatniji dio vremena ne ulaze u neposredne svakidašnje kontakte. Te zajednice simboličnim sredstvima kompenziraju manjak životne zajednice koja je tako važna na lokalnoj razini. Prema lijepoj formuli Benedicta Andersona riječ je o zamišljenim zajednicama. Nacije su zamišljene zajednice

zato što pripadnici čak i najmanje nacije nikad neće upoznati većinu drugih pripadnika svoje nacije, pa čak ni čuti o njima, no ipak u mislima svakog od njih živi slika njihovog zajedništva. (...) U stvari, sve zajednice veće od prvobitnih sela u kojima se svi međusobno lično poznaju (pa možda čak i one) zamišljene su. (Anderson, 1990:17)

U zamišljenim zajednicama osjećaj pripadnosti zajednici sekundarno se usvaja djelovanjem članova skupine (političke, gospodarske, intelektualne elite) koji ga konstruiraju i proširuju na cijelo društvo (Kreis, 1992). Pripadanje i identifikacija su u tome slučaju, rekao bi francuski sociolog René Gallissot, rezultat projekcije u imaginarnu zajednicu koja postoji izvan društvenih odnosa neposrednog pripadanja (1987).

Prema istome autoru postoje dva tipa identifikacije sa zajednicom: identifikacija po pripadanju (*identification d'appartenance*), koja karakterizira lokalnu razinu s njezinim intenzivnim društvenim kontaktima i identifikacija po odnošenju (*identification de référence*), koja nadilazi granice neposrednoga svakidašnjeg zajedničkog življenja obilježavajući regionalne i nacionalne zajednice³.

U skladu s prezentiranom teorijskom literaturom u nastavku ću teksta analizirati nekoliko razina identifikacije (pripadnosti) zajednicama u hrvatskoj ruralnoj sredini na početku XX. stoljeća⁴. Cilj mi nije prikazati svu relevantnu etnografsku građu (uostalom u nekim aspektima ove teme vrlo oskudnu), nego ukazati na neka njezina moguća čitanja.

OBJEKTIVNO POSTOJANJE LOKALNIH ZAJEDNICA

Između različitih objektivnih čimbenika, radi određivanja lokalnih zajednica, važno je istražiti vrste i dosege društvenih mreža. Na početku XX. stoljeća lokalni je prostor bio prostor intenzivnih i raznolikih komunikacija: bio je to temeljni društveni prostor, a tek je manji broj komunikacija nadilazio njegove okvire. Ovisno o promatranoj društvenoj mreži lokalni je prostor bio podijeljen na *društvene prostore* različitih granica. Upozoravajući kako je prezentacija općenita i sažeta, a sve se opaske ne mogu jednakomjerno primijeniti na sve hrvatske regije među kojima ponekad postoje znatne razlike, iznosim nekoliko ilustrativnih primjera.

Kad je riječ o upravi, glavni okvir lokalnom prostoru davalo je selo. Sela su imala zajednička dobra (šumu, pašnjak, izvor ili prikupljalište vode) koja su zahtijevala kolektivnu upravu. Odluke su se donosile na sastancima predstavnika seoskih kućanstava. Sastanci su ispunjavali i druge funkcije u okrilju zajednice: služili su za prijenos informacija između regionalne administracije i sela, na njima se organizirala pomoć siromašnim obiteljima i seoskim

---

³ Premda potrebna, čini mi se kako je ta razlika tipova identifikacije nespretno nazvana. Oba tipa identifikacije impliciraju pripadanje; razlika jest u tome što u jednome ono živi i uočava se neposrednije i izravnije nego u drugome koji je, zbog toga što zahtijeva svijestan napor članova, apstraktniji i posredniji način identifikacije.

⁴ Iznosim zaključke teksta pod naslovom "Seoska društvenost" što sam ga dovršila godine 1994. za knjigu skupine autora pod radnim naslovom *Pregled etnografije Hrvata*.

udovicama i slično. U razdoblju koje nije poznavalo prenošenje vijesti medijima, sastanci su osiguravali širenje informacija i razmjenu mišljenja. Sudeći prema navedenom, upravljanje je selom na različite načine pridonosilo integraciji seoske zajednice.

Razmjene usluga i dobara, tj. gospodarske razmjene također su bile integrativni čimbenik unutar sela koji ga je, međutim, mogao dijeliti na uže društvene prostore⁵. Primjerice, susjedi i susjede sudjelovali su u manje ili više usustavljenim dnevnim razmjenama dobara i usluga. Formalnija razmjena usluga proizlazila je iz dogovora dvaju partnera da zajedno obrađuju (oru) zemlju tijekom određenog razdoblja (*sprega, suvez*). Ovisno o veličini sela postojao je manji ili veći broj skupina za međusobnu ispomoc koje su se okupljale prilikom većih i neodgodivih radova (izgradnja kuće, žetva, kosidba); ponekad su sastavljane prema teritorijalnoj, ponekad prema srodstvenoj bliskosti seoskih obitelji. Kad je riječ o radovima koji su se povjeravali seoskoj mladeži (na *prelima, sijelima*), te su skupine ponekad mogle iskazivati suparništvo. Uglavnom ne prelazeći granice naselja, gospodarske su razmjene barem privremeno i u određenim prilikama dijelile seoski prostor na više užih, a ponekad i suprotstavljenih društvenih prostora unutar kojih su nastajale uže unutarseoske solidarne skupine ovisne o teritoriju, srodstvu, dobi, spolu ili drugim čimbenicima.

Nasuprot tome, prostor sklapanja braka upućuje na selo i u manjoj mjeri na župu kao na temeljnu društvenu jedinicu. Mjestimični etnografski podaci iz svih hrvatskih krajeva, gdje su potvrđeni demografskim analizama, govore o jakoj seoskoj i župnoj endogamiji (Muraj, 1977; Čapo, 1988). Riječ je o dugotrajnoj pojavi koja zahvaća i početak XX. stoljeća.

Naposljetku, čini se kako je religijska i blagdanska društvenost, premda se često događala unutar župe, pridonosila jačanju seoske, a ne župne pripadnosti. Sjetimo se samo bratovština koje su bile vrlo specifični element religijske društvenosti uz obalu. Premda su u osnovi bile vjerske organizacije, u mjestima gdje se članstvo bratovštine preklapalo s granicama sela, bratovštine su u nekim poslovima preuzimale funkciju svjetovne vlasti, a s time i funkciju čuvara javnoga reda i morala (usp. Bolonić, 1975). Nedjeljna misa u župnoj crkvi potencijalno je značila otvaranje seoske zajednice prema župnoj zajednici. Međutim, u crkvi su za vrijeme svete mise skupine djevojaka iz susjednih sela, primjerice u Slavoniji, zauzimale unaprijed određeno mjesto ne miješajući se sa susjedama. Držeći se zajedno i odvajajući se, manifestno su nastupale kao zajednica. Praznici župnih patrona (*god, kirvaj, dernek*) i procesije često su se odvijali na isti način: premda su omogućavali susret stanovnika susjednih sela, odvojeno smještanje pojedinih seoskih zajednica tijekom službenih trenutaka

---

⁵ Gospodarska razmjena koja se odvijala izvan naselja, na tržnicama i sajmovima informira o dosegu komunikacija, a ne o nastajanju zajednica, te je ne uključujem u razmatranje.

dogadjanja podcrtavalo je njihovu odvojenost i samosvojnost (usp. Toldi, 1994: 81-82, 88-93).

Iz analize društvenih mreža proizlazi kako je naselje (selo) bilo prostorom najrazličitijih i najčešćih društvenih odnosa. Većina komunikacija (vezanih za upravljanje, religijski život, za sklapanje braka) zbivala se unutar sela što omogućuje pretpostavku da se na toj razini oblikovala nekadašnja glavna zajednica pripadanja, odnosno da je selo bilo glavno identifikacijsko uporište ondašnjega stanovništva⁶. Ipak, pokazatelji društvenosti ne preklapaju se u potpunosti: neki (gospodarska ispomoć) definiraju uže, a drugi (ponekad brak, religijski blagdani premda možda samo prividno) šire društvene i komunikacijske prostore od naselja. Koji je od tih društvenih prostora činio životni okvir koji se doživljavao kao primarna zajednica pokazuju subjektivni čimbenici.

SUBJEKTIVNO POSTOJANJE LOKALNIH ZAJEDNICA

Na početku XX. stoljeća u ruralnoj je sredini osjećaj zajedništva počivao na različitim elementima i nastajao na različitim razinama. U prvome redu postojale su seoske zajednice koje su raspolagale *markerima*, crtama koje su se prepoznavale kao razlikovne spram susjednih sela i time su utemeljivale njihovu osobitost. Najčešće razlikovne osobine, oslonjene na objektivna obilježja, su nošnja, govor, određena gospodarska specifičnost, ponekad religija. Zatim, postojale su zajednice čije je članove povezivao osjećaj posebnosti njihove povijesne sudbine. To su bile manje ili veće zajednice i teritorijalno su se podudarale sa selima ili regijama. Neke zajednice koje su se isticale u regijama s religijski mješovitim stanovništvom (katolici, pravoslavci, unijati, protestanti) bile su utemeljene na religijskim razlikama. Naposljetku, u to se doba konstruira i nacionalna zajednica. Pogledajmo prvo *markere* lokalnih zajednica.

Građa jasno pokazuje nastojanje susjednih sela da se prikažu različitima od drugih, napose unutar manje ili više homogene kulturne cjeline. U vinkovačkoj okolici stanovnici su uočavali i najmanje detalje na ženskoj i muškoj nošnji susjednih sela: u jednome je mjestu rukav duži ili drukčije krojen, u drugome se nosio drukčiji vez i slično (Lovretić, 1990:96-103). Josip Lovretić izvrsno opisuje mehanizam razlikovanja: razlike se posebno traže među najbližim susjedima; one su rezultat želje za suprotstavljanjem i izraz su samosvojnosti skupina koje žive u neposrednoj blizini i koje ozbiljnije ne dijeli gotovo niti jedan kulturni element (1990:96):

---

⁶ To je bila i obitelj, no ovdje nas u prvome redu zanimaju društvene zajednice šire od obitelji.

I Otočani i svi drugi hrvatski seljaci razaznaju i poznaju ljude i žene iz drugi sela po odilu, pa u blizini svojoj razaznaju svako selo, a što dalje, to misle, da se po više sela posve jednako odiva. Da dođu u ona sela, vidili bi, da i ondi seljani iz jednog sela poznaju seljane iz drugog sela po odilu, ma da je to nama, koji smo odavde, skroz jednako.

Isti autor upozorava i na relativnost razlikovnih osobina: one se mijenjaju ovisno o sudionicima usporedbe (1990:97):

Tako razaznaju Otočani po odilu seljane iz drugi sela od svoji seljana. Oni vide ljude iz drugi sela, samo kad se ili oni provezu kroz naše selo, ili mi kroz njiova sela. Zato i znadu samo to, što onako s prvine spaze, i što se bolje spaziti može. Oni sami razaznaju se med sobom sasvim drukče.

U Poljicima su, pak, uočene razlike u govoru služile za davanje kolektivnog nadimka stanovnicima susjednih sela ili nadijevanje specifične karakterne crte (Ivanišević, 1987).

Dva *markera*, koja seljani najčešće rabe da bi se razlikovali od susjeda - odjeća i govor - oslanjaju se na stvarne, premda vanjskom promatraču praktično nevidljive (ili nevažne) razlike koje su postojale između najbližih susjednih sela. Ne možemo zanemariti da su seljani uočavali i najmanje pokazatelje razlika: štoviše, stječe se dojam da su namjerno tragali za elementima koji bi im omogućili iskazati svoju različitost spram susjeda. Pritom nevažni detalji postaju mjerila razlikovanja i bitne crte razdvajanja, što je u službi obznanjivanja vlastite specifičnosti i pripadanja drugoj zajednici. To potvrđuje Barthovu tezu kako upravo zbog prostorne i kulturne blizine susjedna sela pokazuju sklonost da se proglase različitima (1969).

Ako nisu mogli pronaći stvarne razlike, da bi se diferencirali, apsolutizirali bi neku svoju osobinu. Pogledajmo još jednom što bilježi Lovretić (1990:96):

U kojegod selo dođeš, pa upitaš, di se narod najlipše odiva, reći će seljani: Eto tu u našem selu. Pokudit će sva sela uokolo, jer jim je oko naviklo na svoje, pa jim se tuđe ne dopada.

Alternativno, susjedima se nadijevao nadimak ili priča u kojoj su okarakterizirani kao lijeni, naivni, lopovi i slično. Slovencima uz rijeku Sutlu Hrvati su *tati* (Čapo, 1988:126), Poljičani su se rugali "glupim" Trogiranima (Ivanišević, 1987:545-49), a Slavonci Bosancima (Sremec, 1940:69). *Markeri* toga tipa izmišljeni su i nisu imali potporu u zbilji, te su stoga bili zamjenljivi, što se jasno vidi, primjerice iz činjenice da istu poslovicu samo sa zamjenom aktera rabe i Šokci i Vlasi u Lici: "Ni u tikvi suda, ni u Vlaha (Šokca) druga".

Funkcija distanciranja u odnosu na susjede takvim *markerima* nije bila smanjena ili manje djelotvorna. Oba tipa *markera*, utemeljena na objektivnim i fiktivnim obilježjima skupina, susrećemo kao razlikovna obilježja ne samo u seoskim, nego i u širim zajednicama.

SUBJEKTIVNO POSTOJANJE NADLOKALNIH ZAJEDNICA

Često je jedna jedina stvarna ili imaginarna osobina koja se doživljavala kao razlikovna dostajala da zajednice šire od lokalnih ustanove svoju posebnost.

Primjerice, hrvatska Vojna granica bila je tijekom stoljeća podvrgnuta posebnome režimu unutar Austrijskoga carstva, u početku zato što se nalazila na granici s Otomanskim carstvom, a kasnije stoga što se iz nje novačio znatan broj austrijskih vojnika. Stanovništvo Granice obuhvaćalo je različite populacije: imigrante pridošle u različitim razdobljima s Balkanskoga poluotoka i starosjedioce, koji su se razlikovali po kulturi, religijskoj pripadnosti i etnicitetu. I nakon ukidanja Vojne granice i njezina uključivanja u građansku Hrvatsku (1871-1881) *graničare* je, unatoč svim razlikama koje su ih dijelile, povezivala povijesna svijest o posebnom, višem društvenom statusu koji su kao vojnici iskazivali prema seljacima *paorima* u građanskoj zoni (Markovac, 1940:95). Još dugo nakon raspada vojne organizacije, stanovnici Vojne granice nalazili su vezivni element u bivšem vojnom statusu, iz njega su crpili ponos i potencijalni prijezir prema stanovnicima bivše građanske zone od kojih su se, međutim, kulturno jedva razlikovali⁷.

Sudimo li prema odnosima između stanovnika u pograničnim područjima, koji su često bili neprijateljski, a ponekad i nasilni, rekli bismo da je hrvatska nacionalna zajednica početkom XX. stoljeća obuhvaćala ruralni svijet. No drugi podaci dovode u pitanje tu hipotezu. Primjerice, Poljičani su koristili hrvatsko ime za nazivanje jezika kojim su govorili te za vlastito imenovanje: "mi smo 'Rvati od 'rvskog jezika" (Ivanišević, 1987:64-5, 634)⁸. No smatrali su se različitima od *Krovata* i *Ličana*, što su podupirali iskazima o kulturnim razlikama u odjeći (isto 634). Mogli bismo zaključiti da su poljički

⁷ Devedesetih godina XX. stoljeća dolazi do semantičkih pomaka u alternativnim nazivima za *graničare* i Vojnu granicu - *krajišnici* i *Vojna krajina*. Srbi koji su živjeli na području nekadašnje zapadne Vojne granice odbili su priznati hrvatsku vlast, pa i u prvo vrijeme kada se ona formirala unutar bivše Jugoslavije. Između ostaloga, svoje zahtjeve za pripajanjem Republici Srbiji legitimirali su svojim nekadašnjim graničarskim identitetom, koji, međutim, potkraj XIX. stoljeća nije bio definiran etnički-nacionalno (granice su nastanjivali Hrvati, Srbi i drugi narodi), već društvenopovijesno (vojnici - graničari), te je nadilazio religijske i etničke razlike.

⁸ Usporediti sa zapisima o nazivanju jezika stanovnika u okolici Bihaća, u Jaskanskom prigorju, Imotskom i slično.

seljaci još uvijek imali nejasnu predodžbu o rasprostranjenosti nacionalne zajednice, odnosno da je svijest o njoj tek nastajala

Za hrvatske stanovnike Istre svjedočanstvo iz osamdesetih godina XIX. stoljeća pokazuje još jasnije da nisu bili zahvaćeni osjećajem nacionalne pripadnosti. Njima je ime 'Hrvat' upućivalo na stanovnike središnjih i sjevernih krajeva, na koje se naziv 'Hrvatska' i odnosio u tom razdoblju (Laginja, 1994:96-98). Ime 'Hrvat' u širem nacionalnom, a ne u regionalnom smislu istarskim Hrvatima još nije imalo smisla.

Na temelju ovih oskudnih podataka iz etnografske literature mogli bismo zaključiti kako u posljednjim desetljećima XIX. i na početku XX. stoljeća dio hrvatskih seljaka, uostalom, kao i njima odgovarajući francuski sloj stanovništva (Weber, 1976), nije imao odnos prema nacionalnoj zajednici. Drugim riječima, seljaštvo pojedinih regija nije se u narodno-nacionalnom smislu poistovjećivalo sa seljaštvom u drugim područjima. Razlozi tome su složeni i ovdje se neću njima baviti. Dovoljno je navesti ih nekoliko: nepostojanje hrvatske države, podjela zemlje na tri različita upravno-politička prostora, raširena uporaba imena 'Hrvatska' u regionalnom smislu, ukorijenjenost seljaka u regionalnim i lokalnim kulturnim partikularizmima, nedovoljna razvijenost školskoga sustava, pismenosti i sredstava komunikacije itd.

Razdoblje u kojemu počinje sustavnija etnografska djelatnost u Hrvatskoj, razdoblje je u kojemu se djelovanjem građanskoga društva nastoji seljacima prenijeti svijest o nacionalnoj pripadnosti. Da su napore organizacija poput Društva sv. Jeronima, da putem literature namijenjene širokim slojevima u posljednjim desetljećima XIX. stoljeća upozna selo s dosezima (geografskim, kulturnim, prosvjetnim, povijesnim i inim) hrvatskoga naroda (Leček, 1995: 149-50) urodili plodom, pokazuje između ostaloga i zapis iz srednjoslavonskoga sela Varoš kako seljaci znaju naći na karti vode i mjesta u hrvatskoj državi (Lukić, 1924:175-76). Tridesetih je godina XX. stoljeća proces nacionalne integracije znatno napredovao, pa je Silvestar Kutleša mogao zabilježiti kako Imoćanin "voli trpiti glad i žeđu, golotinju i bosotinju, nego obraz zacrniti ili svoju viru i ervacki značaj zatajiti" (1993:20).

UMJESTO ZAKLJUČKA: HIJERARHIJA ZAJEDNICA

Zajednica se konstruira pomoću zajedničkih elemenata, objektivnih i subjektivnih, zbiljskih i fiktivnih. Objektivna obilježja - dosezi društvenih interakcija - ocrtavaju granice užih i širih lokalnih zajednica. Na lokalnoj razini ističe se selo kao osnovna zajednica premda neke društvene veze mogu biti intenzivnije na nižoj (susjedstvo), odnosno na višoj (župa) razini, što potvrđuju i subjektivni čimbenici identifikacije. Postojale su i nadlokalne zajednice ili, prema R. Gallissotu, identifikacije po odnošenju; nastajući izvan neposrednih društvenih odnosa, one su utemeljene na subjektivnim čimbenicima.

Kakvi su odnosi postojali između zajednica različitih razina? Različite se zajednice uobičajilo predočiti tako da su najmanje obuhvaćene i uklopljene u sve šire: slično drvenim oslikanim lutkama popularno zvanim *babuškama* nadlokalne zajednice obuhvaćaju niže razine zajedništva. Iz činjenice da se zajednice ne mogu reducirati na teritorij, već su konstruirane oko drugih, objektivnih (koji se djelomično mogu presijecati) i subjektivnih kriterija, ne bi li ih bilo bolje predočavati kao niz jukstaponiranih (usporednih) lutaka koje se dodiruju ponekad se čak suprotstavljajući? Njihova hijerarhizacija ne bi bila funkcija njihove ekstenzije, već sposobnosti svake zajednice da bude proglašena najvažnijom, ovisno o situacijama u kojima se nalaze društveni sudionici. Naime, čini se kako je hijerarhizacija zajednica bila relativna o čemu svjedoči sljedeći zapis nastao u Imotskoj krajini tridesetih godina XX. stoljeća (Kutleša, 1993:450):

(...) u tuđem svitu naš je čovik svaki koji naškim jezikom govori. A kod kuće, u domovini, naš je čovik koji je u tvomu mistu rođen, ili jednako misli i govori ka i ti. Još ako mu je i odića ka i tvoja, još ti je draži, i slađe ćeš ga i bratom nazvati i našim čovikom.

Taj navod pokazuje kako se, ovisno o mjestu na kojemu se nalazi, i osobi (skupini) s kojom je u kontaktu, čovjek (imotski seljak) služi jednom od svojih identifikacija (pripadnosti)⁹. Identificira se drukčije ako je među bliskim ili daljim susjedima, u skupini ljudi s kojima dijeli kulturu, jezik, religiju i etnicitet ili, pak, s ljudima koji se od njega objektivno razlikuju (ili ih takvima doživljava). U određenim okolnostima identificirao se u prvome redu sa svojim selom, a u drugima sa širim zavičajem ili, pak, sa svojom religijskom ili etničkom zajednicom. Imotski je seljak sâm hijerarhizirao svoju pripadnost: tridesetih godina dalmatinski seljak, iseljenik u Sjedinjene Američke Države prvo će potražiti ženu u svojem selu (vratit će se u rodno selo da je pronađe); ako je ne nađe, potražiti će je među stanovnicima kraja u širem smislu. Ako i to ne uspije, odlučit će se za Dalmatinku, a potom za ženu koja pripada njegovoj nacionalnoj zajednici te konačno za *tuđinku* (Kutleša, 1993:448):

Nu Runovićanin i u tuđu svitu, ako se ženi, traži Runovičku. Nema li Runovičke, Imoćanku. Nema li ni Imoćanke, uzeće Dalmatinku. A kad nema ni Dalmatinke ni Rvatiće, uzme ženu iz tuđega naroda. Ali i tada nikako priko srca, za nevolju. I nije vele taki slučajeva.

---

⁹ Navedenima bi valjalo još pribrojiti identifikacije što su rezultat specifičnoga životnog puta svakog pojedinca, no one nisu mogle biti obuhvaćene ovom analizom.

Taj primjer pokazuje kako zajednice ne valja razmatrati ni hijerarhizirati u apsolutnom i objektivnom smislu: one su prije svega pitanje gledišta i percepcije koju određuju okolnosti sudionika.

LITERATURA

- ANDERSON, Benedict: Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- BARTH, Frederik: "Introduction", u: F. Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, Little, Brown and Co., Boston, 1969, str. 9-38.
- BIANQUIS-GASSER, Isabelle: L'évolution du concept de communauté en Ethnologie, *Cultures et sociétés* 6, 1995, str. 7-17.
- BOLONIĆ, Mihovil: *Bratovština sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku - kapari (1323-1973) i druge bratovštine na otoku Krku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
- BOZON, Michel i Anne-Marie Thiesse: *La terre promise*, Fondation Royaumont, 1986.
- BROMBERGER, Christian: Du grand au petit. Variations des échelles et des objets d'analyse dans l'histoire récente de l'ethnologie de la France, u: I. Chiva, U. Jeggle (ur.), *Ethnologies en miroir*, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1984, str. 67-94
- CHIVA, Isac: A propos des communautés rurales. L'ethnologie et les autres sciences de la société, u: G. Althabe, D. Fabre, G. Lenclud (ur.), *Vers une ethnologie du présent*, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris, 1992, str. 155-173.
- ČAPO, Jasna: Hrvatsko-slovenski brakovi uz rijeku Sutlu, u: *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Slovensko etnološko društvo, Ljubljana, 1988, str. 114-135.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna: Plaidoyer za istraživanje (nacionalnog) identiteta u hrvatskoj etnologiji, *Etnološka tribina* 17, 1994, 7-23.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna: Seoska društvenost, u: *Pregled etnografije Hrvata* (skupina autora), rukopis, 1994.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna: Communautés dans le monde rural au début du vingtième siècle, *Cultures et sociétés* 6, 1995, str. 19-31.
- DUFOUR, Anne-Hélène i Thomas K. Schippers: *Nous ici et les autres. Formes d'identité locales et microrégionale en Provence varoise*, Aix-Paris, 1987.

- DUFOUR, Anne-Hélène i Thomas K. Schippers: Jeux de différences. Une approche méthodologique de l'identité à l'épreuve de deux terrains varois, *Le Monde alpin et rhodanien* 1er-2e trimestres, 1993, str. 169-187.
- GALLISSOT, René: Sous l'identité, le procès d'identification, *L'homme et la société* 83, 1987, str. 12-27.
- IVANIŠEVIĆ, Frano: *Poljica. Narodni život i običaji*, Književni krug, Split, 1987 (pretisak).
- KREIS, Georg: La question de l'identité nationale, u: P. Hugger (ur.), *Les Suisses. Modes de vie, Traditions, Mentalités* II, Payot, Lausanne, 1992, str. 781-800.
- KUTLEŠA, Silvestar: *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska, Imotski, 1993.
- LAGINJA, Matko: *Što imamo u Istri: istarske priče*, Consilium, Zagreb, 1994 (pretisak).
- LEČEK, Suzana: Literatura za seljaštvo i njeno prihvaćanje u selima Hrvatske i Slavonije 1870-1900., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 28, 1995, str. 138-175.
- LE GUIRRIEC, Patrick: Le bourg et les espaces ruraux dans une commune du Sud-Bigouden, *Ethnologie française* 13 (2), 1983, str. 163-170.
- LOVRETIĆ, Josip: *Otok, Vinkovci*, 1990 (pretisak).
- LUKIĆ, Luka: Varoš. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje* 25, 1924, str. 105-176.
- MURAJ, Aleksandra: Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu, *Narodna umjetnost* XIV, 1977, str. 95-149.
- RADIĆ, Antun: *Sabrana djela* I, Seljačka Sloga, Zagreb, 1936.
- SREMEC, Nada: *Nismo mi krive (Slavonska žena)*, Gospodarska Sloga, Zagreb, 1940.
- TOLDI, Zvonimir: *Nek se spominja i pamti*, Folklorni ansambl Broda, Slavonski Brod, 1994.
- WEBER, Eugen: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870-1914*, Stanford University Press, Stanford, 1976.

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE FACTORS OF COMMUNITY IDENTIFICATION

Summary

The article proposes to describe communities in the rural milieu in Croatia at the beginning of the 20th century and to point to their constituent elements. Based on several theoretical and methodological assumptions (the distinctions between territorial and social space, between objective and subjective traits in the constitution of communities, between levels of their construction), it describes communities whose relevancy has been shown by ethnographic analysis. Those are village and parish communities as well as supralocal communities based on certain political developments, religious affiliation and ethnicity. Both objective and subjective elements in the construction of community boundaries are being discussed and examples thereof presented.